

наличие нарушения динамики эмоциональных состояний. Имеет место проявление острых эмоциональных реакций, которые окрашивают конкретные конфликтные для ребенка ситуации: агрессивные, истерические, реакции противостояния, а также реакции страха и повышенной обиды. Сделан акцент на необходимости создания научно обоснованной программы психологического сопровождения детей с аутизмом. Источников – 7.

Ключевые слова: ранний детский аутизм, эмоциональная сфера, эмпатия, дисонтогенез, идентификация эмоций, страхи, эмоциональная децентрация, эмоциональная синтония.

Litvinova O.V., Korobova A.O.

EMPIRICAL RESEARCH OF PECULIARITIES OF EMOTIONAL SPHERE OF THE CHILD WITH AUTISM

In the article we represent the problem of studying the emotional sphere of a child who has diagnosis "early child's autism"; also it has defined urgency of the problem due to the increase in the number of children under statistics. Analyzes the main theoretical approaches to the problem of child who suffers from autistic disorder, they presented in the works of foreign (Asperger A., B. Betelhaym, E. Bleuler, L. Kanner, S. Freud) and domestic (S. Mnuhin, V. Lebedinsky, K. Lebedinska, O. Nikolska, T. Morozova) scientists. It's done the analysis of the main indicators of the empirical research of features of emotional development of preschool children with autistic disorder compared to children with normal neurotype development. It has been ascertained that children who has a diagnosis "early child's autism" demonstrate the inability to interpret emotional states of other people; lack of empathy; the absence of a specific phenomenon of emotional self-regulation and a violation of the dynamics of emotional states; presence of sharp emotional reactions, which paints specific conflict situation of the child: aggressive, hysterical, reaction of confrontation and excessive reaction of fear and resentment. The necessity of creation of scientifically based psychological support programs for children with autism. Sources - 7.

Key words: early child's autism, emotional sphere, empathy, dysontogenesis, identification of emotions, fears, emotional deceneration, emotional syntoniya.

Літвінова Ольга Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені М. Остроградського;

Коробова Анастасія Олегівна – магістр 1-го року навчання спеціальності «Психологія» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.922.6-057.75

Магдисюк Л.І.

РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

У статті обґрунтовано актуальність вивчення феномену психологічної готовності до виходу на пенсію. Описано результати розробки та апробації авторської методики "Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію".

248

Ключові слова: психологічна готовність, вихід на пенсію, рівні розвитку психологічної готовності до пенсії.

Постановка проблеми. Завершення професійної діяльності і пов'язані з цим зміни якості життя внаслідок виходу на пенсію неодмінно впливають на фізичне і психічне здоров'я людини, оскільки часто і раптово вона опиняється осторонь суспільного життя, переживає різкі зміни в соціальному статусі, відчуває професійну ізоляцію, що зумовлює необхідність в адаптації до нових умов життя. Вихід на пенсію зазвичай потребує іншого планування своєї активності, поглиблення уваги до фізичного і психічного здоров'я, конструювання майбутнього з урахуванням нового періоду у житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років проблема психологічної готовності особистості у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених розкривалась через сутність готовності до праці та різних видів професійної діяльності (Г. Балл, М. Дьяченко, Р. Каламаж, Л. Кандибович, Л. Карамушка, В. Моляко, П. Перепелиця, М. Смульсон, М. Томчук та ін.), до шкільного та професійного навчання (Н. Уткіна, А. Єлісеєв, Н. Шевченко та ін.), до педагогічної діяльності й до виконання педагогом окремих професійних завдань і функцій (О. Винославська, П. Горностаї, К. Дурай-Новакова, Л. Кондратова, А. Линенко, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.).

Проблема виходу особистості на пенсію у період пізньої зрілості поставала предметом сучасних зарубіжних досліджень, у яких вихід на пенсію розглядався як процес планування (передпенсійний період), прийняття рішення (власне вихід на пенсію) та контролю (післяпенсійний період (К. Schultz, М. Wang), консультування і психологічний супровід осіб пенсійного віку (G. Adams, B. Rau), трифазна модель виходу на пенсію як процес прийняття рішення (планування майбутнього, оцінка минулого та операціоналізація цілей у конкретних видах діяльності) (D. Feldman, T. Beehr); активізація когнітивних, емоційних та мотиваційних ресурсів особистості для адаптації до виходу на пенсію (M. Wang, K. Henkenes, H. van Solinge).

Водночас, результати аналізу наукових доробок у цій сфері засвідчують недостатнє вивчення проблеми психологічної готовності особистості до виходу на пенсію в українському суспільстві й ефективної адаптації пенсіонерів до нових умов життя.

Таким чином, психологічна готовність до виходу на пенсію має не лише велике суб'єктивне значення для особистості, працівника, а й виступає інструментом, що забезпечує ефективну життєдіяльність людини, що призводить до актуалізації потреби в її діагностиці. Аналіз вітчизняних досліджень цього феномена вказує на відсутність надійних та валідних методичних інструментів.

Мета статті – розробка та апробація авторської методики дослідження психологічної готовності до виходу на пенсію.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Результати теоретичного аналізу літератури та визначення принципів дослідження психологічної готовності було покладено в основу теоретичного моделювання і виділення чотирьох основних компонентів психологічної готовності особистості до виходу на пенсію: когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного та конативного.

Таким чином, було висунуте припущення про те, що на психологічну готовність особистості до виходу на пенсію впливають знання і мудрість, досвід та інтелектуальні

здібності (когнітивний компонент), потреби, інтереси, цінності, спрямованість (мотиваційний компонент), емоційні стани, саморегуляція та самоконтроль (емоційний компонент), а також комунікативні особливості, стратегії поведінки у кризових і конфліктних ситуаціях (конативний компонент).

Операціоналізація категорії психологічної готовності особистості до пенсії на теоретичному рівні дала змогу перейти до її емпіричного дослідження. Водночас результати аналізу літератури засвідчили відсутність діагностичного інструментарію для визначення психологічної готовності особистості до пенсії. Це зумовило необхідність розроблення і створення авторської методики – «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію». Робота містила такі етапи: визначення специфікації анкети, розробка завдань, оформлення завдань, проведення пілотажного дослідження, аналіз завдань, визначення надійності, факторний аналіз, визначення валідності анкети, її стандартизацію.

Розробляючи анкету «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію», ми дотримувались вимог, обґрунтованих Л. Бурлачуком [1; 2]. У створенні цієї анкети використано дедуктивну стратегію, яка ґрунтується на теоретичних уявленнях та узагальненнях про сутність і зміст психологічної готовності особистості до виходу на пенсію.

Сформулювавши мету анкети, ми розробили окремо специфікації опитувальника «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію» залежно від компонентів [4].

На етапі специфікації анкети, яка полягала у визначенні кількості завдань, було складено таблицю. За горизонталлю цієї таблиці розмістили змістові області, які передбачалося виміряти. Такими змістовими областями для цього тесту були теоретично обґрунтовані нами чотири компоненти психологічної готовності особистості до виходу на пенсію, розділені за змістом: когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний та конативний.

За вертикаллю цієї таблиці ми розписали маніфестації (шляхи, за якими визначаються змістові області). У нашому випадку це був поділ потреб на чотири групи, відповідно до кожного компонента. У нашому випадку такими маніфестаціями для психологічної готовності є:

- 1) потреба в знаннях, спілкуванні, освіті;
- 2) потреби в розширенні інтересів і цінностей;
- 3) потреби саморегуляції;
- 4) потреба в діяльності, рухові.

Наступним кроком було визначення кількості завдань (питань), які мають входити до анкети. При вирішенні цього завдання ми виходили з того, що, по-перше, психологічна готовність особистості до виходу на пенсію включає в себе чотири компоненти, відсоткова вага яких, згідно з теоретичними положеннями, однакова для її загального вимірювання. На основі цього, кожному із чотирьох змістових аспектів (областей) ми приписали по 25 % ($100/4=25\%$) відсоткової ваги у вимірюванні психологічної готовності особистості до виходу на пенсію.

По-друге, кожне завдання всіх компонентів психологічної готовності особистості до виходу на пенсію слугує для вимірювання однієї змістової сфери психологічної готовності, яку переживає особистість пізньої зрілості.

Ґрунтуючись на тому, що для досягнення задовільної надійності опитувальника, за Л. Бурлачуком [1, 152], вимагається не менше 20-30 запитань, ми, виходячи із заявлених маніфестацій, для вищої надійності опитувальника визначили 40 запитань для встановлення

загального рівня психологічної готовності особистості до пенсії. На цій основі обчислили кількість запитань для визначення рівня психологічної готовності особистості до виходу на пенсію кожного з компонентів: $25/100 \times 40 = 10$, тобто по 10 завдань для когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного та конативного.

Далі для анкети були розроблені конкретні запитання для визначення кожного з компонентів психологічної готовності до виходу на пенсію, що разом дало можливість оцінити рівень психологічної готовності особистості до виходу на пенсію. Кожне запитання має три варіанти відповіді: «так», «іноді», «ні». При цьому в кожному завданні сформульовано одне твердження. Завдання сформульовані чітко, ясно, просто, без подвійного змісту, без налаштування на двозначну відповідь.

Анкета оформлена у вигляді основного блоку інформації, що містить інструкцію, нумеровані запитання і варіанти відповідей, а також підсумкового блоку інформації для розуміння та інтерпретації результатів дослідником [4].

Після цього нами було проведено пілотажне дослідження у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Луцькому педагогічному коледжі, Камінь-Каширській ЦРЛ, ЗОШ I-III ступенів с. Ворокомле Камінь-Каширського району Волинської області (досліджувана вибірка становила 50 осіб). Ми охопили різні заклади освіти, використовуючи метод випадкового відбору і варіюючи змінні рівня освіченості, сімейного стану, місця проживання досліджуваних.

Для здійснення аналізу результатів, отриманих у пілотажному дослідженні, ми склали таблицю, у котру вписали відповідні бали кожного досліджуваного за кожним завданням. При цьому вписували бали як за завданням із позитивними (прямими), так і негативними (оберненими) твердженнями. Далі підсумували бали для кожного досліджуваного і за кожним стовпчиком завдань.

Наступним кроком було обчислення показників, що визначають питому вагу досліджуваних, які отримали максимальну кількість балів – 3 бали за кожне завдання, що свідчить про наявність високого рівня психологічної готовності згідно з ключем анкети.

Далі обчислили індекс ефективності кожного завдання. Індекс ефективності завдання обчислюється як співвідношення кількості досліджуваних, які отримали максимально можливу кількість балів – 3, на загальну кількість досліджуваних, які відповіли на всі питання згідно з ключем.

На основі порівняння індексів ефективності завдання за анкетною «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію» ми відібрали найкращих 40 завдань, в тому числі й за підвидами психологічної готовності (по 10 завдань).

Отже, аналіз отриманих результатів протягом пілотажного дослідження за анкетною дав змогу удосконалити її, відібрати необхідну кількість найкращих запитань відповідно до попередніх розрахунків.

Наступним кроком було визначення ретестової надійності цієї анкети. Для цього ми здійснили повторне дослідження психологічної готовності з інтервалом у три місяці. Кореляційні зв'язки між показниками, отриманими за анкетною «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію», в першому дослідженні, й показниками, отриманими в результаті повторного анкетування, за коефіцієнтом r -Пірсона становила за показниками психологічної готовності загалом ($r=0,940$, $p \leq 0,01$), емоційно-вольового компонента ($r=0,874$, $p \leq 0,01$), когнітивного компонента ($r=0,942$, $p \leq 0,01$), мотиваційного компонента ($r=0,706$,

$p \leq 0,01$), конативного компонента ($r=0,920$, $p \leq 0,01$) [3]. Такі результати свідчать про наявні сильні кореляційні зв'язки між показниками психологічної готовності у повторних опитуваннях та високу ретестову надійність анкети [1].

Анкета «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію» є також валідною, оскільки вона вимірює те, для чого призначена, тобто визначає рівень розвитку психологічної готовності особистості до виходу на пенсію. Про це свідчить насамперед:

1) очевидна валідність анкети: досліджувані розуміли зміст запитань та визначали їх як чіткі і зрозумілі;

2) диференційна валідність анкети: запитання анкети не повторювалися і не дублювали зміст інших запитань;

3) змістова валідність анкет, яка визначається через підтвердження того, що завдання анкети відображають психологічну готовність особистості до виходу на пенсію та рівень сформованості її складових;

4) конструктивна валідність анкети, яка демонструється повним описом психологічної готовності до виходу на пенсію, для вимірювання якої призначена анкета.

Анкета «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію» стандартизована. Для цього було сформовано 4 репрезентативні групи з загальною вибіркою стандартизації 201 особа різних соціономічних професій (1 група – педагоги, 2 група – медики, 3 група – державні службовці, 4 група – приватні підприємці). Далі було обчислено стандартні показники результатів анкетування шляхом використання лінійного перетворення первинних оцінок (статистичну обробку даних проведено за допомогою комп'ютерної програми SPSS 10.0). Порівняння показників, отриманих в різних номінальних групах, підтверджує, що отримані результати відповідають нормативним показникам.

Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію в період пізньої зрілості може мати такі рівні розвитку: дуже високий, високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький, дуже низький. Кожний рівень розвитку психологічної готовності до виходу на пенсію визначається відповідною величиною коефіцієнта.

Далі ми обчислили за відповідними формулами коефіцієнт психологічної готовності до виходу на пенсію у кожного з 201 досліджуваних, а відтак, на їх основі визначили рівні розвиненості в них психологічної готовності.

За авторською методикою «Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію» коефіцієнт психологічної готовності до виходу на пенсію відображає числову величину її розвитку в досліджуваних й становить відношення суми набраних балів до максимальної суми балів, при якій відсутня психологічна готовність.

$$K = \frac{\sum C(1..40)}{Nc}$$

де K – коефіцієнт психологічної готовності;

$\sum C(1..40)$ – сума балів отриманих за всі судження, які відображають психологічну готовність;

Nc – максимально можлива сума балів, при якій відсутня психологічна готовність за 40 позиціями, що за методикою становить: $40 \times 3 = 120$ ($Nc = 120$).

Кожний рівень розвитку психологічної готовності особистості до виходу на пенсію визначається відповідною величиною коефіцієнта, яка розташована у межах $0 \leq K \leq 1$, а саме:

- 1) дуже низький: при $K = 0 \div 0,143$;
- 2) низький: при $K = 0,144 \div 0,285$;
- 3) нижче середнього: при $K = 0,286 \div 0,427$;
- 4) середній: при $K = 0,428 \div 0,569$;
- 5) вище середнього: при $K = 0,57 \div 0,711$;
- 6) високий: при $K = 0,712 \div 0,853$;
- 7) дуже високий: при $K = 0,854 \div 1$.

У контексті нашого дослідження були визначені характеристики рівнів психологічної готовності особистості до виходу на пенсію, зумовлені структурою зазначеної психологічної готовності та її показниками.

Таким чином, результати кількісного та якісного дослідження проблеми психологічної готовності особистості до виходу на пенсію дали змогу:

- розробити авторський опитувальник для визначення психологічної готовності особистості до виходу на пенсію, виявити його ретестову надійність, вірогідність, а також здійснити його стандартизацію на групі осіб у період пізньої зрілості;

- визначити сім потенційно можливих рівнів розвитку психологічної готовності до пенсії, узагальнити їх змістові характеристики і виділити провідні когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та поведінкові властивості осіб із кожним рівнем готовності;

Висновки. Для операціоналізації категорії «психологічна готовність» на емпіричному рівні було розроблено, стандартизовано, перевірено на ретестову надійність авторський опитувальник «Психологічна готовність осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію», результати використання якого дають змогу визначити як загальний показник психологічної готовності, так і рівні сформованості (дуже низький, низький, нижче середнього, середній, вище середнього, нижче високого, високий, дуже високий) когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного і конативного компонентів. Відтак, авторський опитувальник можна рекомендувати як надійний психодіагностичний інструмент для дослідження особливостей та визначення рівнів психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію.

Література

1. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 351 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 520 с. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учебное пособие / А. Д. Наследов. – 2-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург : Речь, 2006. – 392 с.
4. Ловаков А.В. Разработка и апробация методики диагностики организационной идентификации / А.В.Ловаков // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2010. - Т. 7. - № 4. - С. 108 – 116.

Транслітерація

1. Burlachuk L. F. Psychodiagnostics : Textbook for Universities / L.F. Burlachuk . – St. Petersburg: Piter, 2003. – 351 p.
2. Burlachuk L. F. – Directory dictionary by psychodiagnostics / L.F. Burlachuk , S. Morozov. – St. Petersburg: Piter, 2004. – 520 p. – (Series " Masters of Psychology ").
3. Nasledov A. D. Matematycheskiye methods psychological research. Data Analysis and interpretation : uchebnoe posobyе / A.D. Nasledov . – 2nd ed., corr. and add. - St. Petersburg: Speech , 2006. – 392 p.
4. Lovakov A.V. Rozrabotka i aprobaciya metodiki diagnostiki organizacionnoi identifikacii / A.V. Lovakov // Psihologiya. Gurnal Viszey shkoli ekonomiki. 2010. T. 7. № 4. С. 108 – 116.

Магдисюк Л.И.

Разработка и апробация авторской методики исследования психологической готовности к выходу на пенсию

В статье обоснована актуальность изучения феномена психологической готовности к выходу на пенсию. Описаны результаты разработки и апробации авторской методики "Психологическая готовность личности к выходу на пенсию".

Ключевые слова: психологическая готовность, выход на пенсию, уровень развития психологической готовности к пенсии.

Mahdysiuk L.I.

Aprobatsyya avtorskoy development and methodology of the study psycholohycheskoy readiness for Exit on pension

Development and testing of the author's research methods of psychological preparedness for retirement In the article the relevance of studying the phenomenon of psychological readiness for retirement. The results of development and testing of the author's technique of " Psychological readiness of the individual to retirement".

Key words: psychological readiness, retirement, level of psychological readiness for retirement.

Додаток

Анкета для осіб пізньої зрілості

**“Психологічна готовність особистості до виходу на пенсію”
(авторська розробка)**

Ваш вік –
 Стать – чол., жін.
 Сімейний стан – одружений, розлучений, вдівець
 Місце проживання – місто, село
 Освіта – вища, середня спеціальна, середня
 Професія, посада –

1. На скільки Ви готові до виходу на пенсію?
 а) готові   б) не готові   в) важко сказати
2. Як Ви думаете, чи виникнуть у Вас труднощі після виходу на пенсію?
 а) так   б) ні   в) важко сказати

3. Чи зверталися Ви коли-небудь до психолога з особистих питань?
 а) так б) ні в) важко сказати
4. Чи плануєте Ви свій день?
 а) так б) ні в) іноді
5. Чи прагнете Ви шукати в людях позитивні якості та орієнтуватися на них?
 а) так б) ні в) не завжди
6. Чи знаєте Ви, як використати позитивні якості оточуючих у спільній справі, діяльності?
 а) так б) ні в) не завжди
7. Чи часто Ви потрапляєте у конфліктні ситуації?
 а) так б) ні в) іноді
8. Чи співпрацюєте, товаришуєте Ви з членами Вашого колективу?
 а) так б) ні в) не завжди
9. Чи часто Ви берете на себе відповідальність у різних життєвих ситуаціях?
 а) так б) ні в) іноді
10. Чи часто Ви любите бути наодинці?
 а) так б) ні в) іноді
11. Чи ознайомлені Ви з законодавством України стосовно Пенсійної реформи?
 а) так б) ні в) частково
12. Наскільки чітко Ви розумієте Пенсійну реформу в Україні?
 а) розумію чітко б) недостатньо розумію в) не розумію
13. Чи володієте Ви інформацією про пенсійну реформу в інших країнах?
 а) так б) ні в) частково
14. Чи обізнані Ви з необхідними знаннями, які допоможуть Вам правильно оформити пенсію?
 а) так б) ні в) частково
15. Чи знаєте Ви про фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються з особистістю пізньої зрілості?
 а) так б) ні в) частково
16. Чи знаєте Ви, якими пільгами користуються пенсіонери у нашій державі?
 а) так б) ні в) частково
17. Чи є у Вас бажання займатись самоосвітою, саморозвитком, підвищувати рівень знань?
 а) так б) ні в) іноді
18. Чи любите Ви читати?
 а) так б) ні в) іноді
19. Чи ділитесь Ви особистим досвідом з молодими колегами?
 а) так б) ні в) іноді
20. Чи звертаються до Вас Ваші члени родини за мудрими порадами?
 а) так б) ні в) іноді
21. Чи здійснили Ваші діти усі мрії та сподівання?
 а) так б) ні в) іноді
22. Чи відчуваєте Ви підтримку членів Вашої сім'ї, родини?
 а) так б) ні в) іноді

23. Чи узгоджуєте Ви проведення вільного часу з членами Вашої родини?
 а) так б) ні в) іноді
24. Чи дотримуєтесь Ви соціальних норм та правил?
 а) так б) ні в) іноді
25. Чи є у Вас друзі?
 а) так б) ні в) не знаю
26. Чи добрі у Вас відносини з братами та сестрами?
 а) так б) ні в) не завжди
27. Чи задоволені Ви власним життям?
 а) так б) ні в) не знаю
28. Чи задоволені Ви своїм соціальним становищем?
 а) так б) ні в) не завжди
29. Чи є у Вас плани на майбутнє?
 а) так б) ні в) не знаю
30. Чи задоволені Ви умовами проживання?
 а) так б) ні в) не знаю
31. Чи співпрацюєте Ви з громадськими організаціями?
 а) так б) ні в) іноді
32. Ви відвідуєте спортивні секції?
 а) так б) ні в) іноді
33. Чи є у Вас хобі, улюблені заняття?
 а) так б) ні в) важко сказати
34. Чи часто звертаються Ваші діти до Вас за допомогою?
 а) так б) ні в) іноді
35. Чи є у Вас сімейні свята, традиції?
 а) так б) ні в) важко сказати
36. Чи відпочиваєте Ви з членами Вашої родини?
 а) так б) ні в) іноді
37. Чи любите Ви шумні компанії?
 а) так б) ні в) іноді
38. Чи любите Ви активний відпочинок?
 а) так б) ні в) іноді
39. Чи задоволені Ви своїм матеріальним положенням?
 а) так б) ні в) іноді
40. Чи маєте Ви земельну ділянку, дачу, підсобне господарство?
 а) так б) ні в) спільне з родичами
41. Ваші пропозиції щодо оптимізації взаємодії Вас (майбутнього пенсіонера) та держави.

Магдисюк Людмила Іванівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології та безпеки життєдіяльності Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.